УДК 341.1+342.4+342.7

Янковська Г.В., к.філол.н., доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін ННІ права та психології НАВС

Конституційні мовні норми пострадянських країн

Здійснено аналіз конституційних мовних норм пострадянських країн. Узагальнено змістові особливості конституційних мовних норм держав колишнього Радянського Союзу. Проаналізовані деякі причини появи окремих мовних норм на законодавчому рівні.

Ключові слова: конституційні норми, мовні норми, конституція, принцип мовної рівності, принцип недискримінації за мовною ознакою, мовні права, мовні обов'язки.

Осуществлен анализ конституционных языковых норм постсоветских стран. Обобщены содержательные особенности конституционных языковых норм государств бывшего Советского Союза. Проанализированы некоторые причины появления отдельных языковых норм на законодательном уровне.

Ключевые слова: конституционные нормы, языковые нормы, конституция, принцип языковой равенства, принцип недискриминации по языковому признаку, языковые права, языковые обязанности.

The constitutional language rules of the former Soviet countries have been analyzed. Semantic features of constitutional language standards of the former Soviet Union were generalized. Some of the causes of appearance of certain linguistic norms on legislative level were analyzed.

Keywords: constitutional rules, language rules, constitution, principle of language equality, principle of non-discrimination on the basis of language, language rights, language obligations.

Актуальність теми. Мова – це основний засіб спілкування. Будь-які відносини між суб'єктами права не можливі без мови. Саме тому мовні правовідносини у всіх пострадянських державах насамперед врегульовані конституційними нормами. Всі ці країни мають схоже минуле, адже є вихідцями з одного Радянського Союзу. Утім мовні питання у них неоднаково врегульовані на конституційному рівні. Узагальненого аналізу мовних конституційних норм пострадянських країн наразі немає.

Стан дослідження. Утім у межах окремої держави ці питання були об'єктом дослідження таких науковців, як Н. Ляшенко, Л. Васильєвої, П. Воронецького, Ц. Годерзішвілі, Є. Треніна, В. Ромашкіна, А. Науризбаєва, Є. Доровских, А. Айрапетяна, О. Сергєєва та ін. Саме тому метою нашої статті є проаналізувати та узагальнити мовні конституційні норми пострадянських країн.

Виклад основного матеріалу. До Радянського Союзу входило 15 країн. У всіх конституціях цих держав наявні правові норми щодо правового режиму основної мови. При цьому така мова на законодавчому рівні визнана однією державною, окрім Білорусі, де їх дві: білоруська та російська. Державна мова пострадянських країн є мовою їх титульної нації: у росіян – російська мова, в узбеків – узбецька мова, у литовців – литовська мова, у туркменів – туркменська мова і т.д. При цьому назва державної мови та найменування країни мають однаковий корінь, окрім латиської мови в Латвії. Разом з тим закріплення функціонування державної мови у конституціях передбачено в основних початкових розділах (главах): федеративний устрій (Росія), основи конституційного устрою (Вірменія, Киргизія, Туркменістан, Білорусь), правові основи конституційного устрою (Таджикистан), загальні положення (Грузія, Латвія, Казахстан, Естонія), основні принципи (Молдова, Узбекистан), основи держави (Азербайджан), Литовська держава (Литва). Такі засади дають підстави стверджувати, що

у пострадянських країнах державна мова виконує державотворчу функцію.

Факт проголошення в конституціях пострадянських країн державної мови свідчить про те, що держава визначила мову для свого функціонування, життєдіяльності. Як зазначає П. Воронецький, «можна погодитися з думкою, відповідно до якої творцем певної мови є народ, а держава «залучає до роботи» мову для власного функціонування» [с. 44]. Як відомо, функціонування держави без мови не є можливим. Саме тому державні мови пострадянських країн виконують і державоділяльнісну функцію.

У конституціях пострадянських країн російська мова має особливе становище, то як державна мова (Росія, Білорусія), то як прирівняна до державної мови: використання на рівні з державною мовою в державних організаціях та органах місцевого самоуправління (Казахстан); то як офіційна мова (Киргизія), особливе становище серед мов, які використовуються на території держави (Молдова), особливе становище серед мов національних меншин (Україна), то як мова міжнаціонального спілкування (Таджикистан). Такі правові норми є логічним продовженням історично складеної мовної ситуації у більшості пострадянських країн, адже російська мова відповідно до ст. 4 Закону СРСР «Про мови народів СРСР» визнавалася як офіційна мова СРСР та засіб міжнаціонального спілкування.

У конституціях пострадянських країн відсутні правові норми щодо регулювання корпусу мови. Як відомо, корпус мови — це форма функціонування основної мови в державі та її внутрішній устрій. Прийнято вважати, що мова не є сталою, вона постійно змінюється, що відображається на всіх її рівнях. Натомість конституція — це основний закон держави, який повинен бути відносно незмінним. Саме тому питання правового регулювання корпусу мови в конституціях пострадянських країн відсутнє. Хоча такого не скажеш про Конституцію Молдови, де передбачено графічну основу державної молдавської мови. Такий факт пояснюється тим, що на території Молдови функціонує молдавська мова на основі латинської графіки та кирилиці (у Придністровській Молдавській Республіці), тому правове регулювання графічної основи молдавської мови на території Молдови мови є суттєвим.

На основі аналізу конституційних норм пострадянських держав можна виокремити таких суб'єктів мовних відносин: 1) держава та її структурні одиниці: держава (Росія, Вірменія, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Узбекистан, Казахстан, Азербайджан, Білорусь), республіка у складі держави (Росія). Наявні й так звані неофіційні частини держави: регіони, де не менше половини постійних жителів відносяться до національних меншин (Естонія), регіони, де державна мова не є мовою більшості населення (Естонія); 2) індивідуальні суб'єкти: людина (Росія, Вірменія, Грузія, Латвія, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан, Казахстан, Азербайджан, Литва), особа (Молдова), особистість (Білорусь); особа «зі статусом»: громадянин (Росія, Вірменія, Грузія, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Казахстан, Азербайджан), особа, позбавлена свободи (Вірменія, Естонія), особа, яка належить до національної меншини (Латвія), особа, яка не володіє мовою судочинства (Грузія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), особа, яка не володіє державною мовою (Молдова), арештований (Естонія); посадова особа: кандидат у члени Сейму (Латвія); президент (Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Казахстан), голова Сенату і Мажилісу (Казахстан); 3) соціальні спільноти: етноси (Киргизія), національні спільноти (Литва), національні меншини (Вірменія), народи держави (Росія, Казахстан), народ держави (Литва), нація (Таджикистан, Узбекистан), народність (Таджикистан, Узбекистан), населення держави (Азербайджан, Грузія, Литва); населення певної місцевості

(Узбекистан, Азербайджан); 4) колективні суб'єкти: Сейм (Латвія), самоуправління (Латвія), навчальний заклад (Естонія). Варто зазначити, що нерідко у законодавстві немає точної назви суб'єкта мовних відносин, натомість вжиті слова: всі, ніхто, кожний.

Коло цих суб'єктів значно розшириться, якщо проаналізувати ще й мовні закони цих країн. Утім навіть таке значне коло суб'єктів говорить про те, що суб'єктами мовних правовідносин фактично є всі суб'єкти права, адже здійснення будь-яких правовідносин не мислиме без мови.

У всіх конституціях країн пострадянського простору передбачено принцип рівності, утім не у всіх він конкретизований як принцип мовної рівності, на що вказують загальні формулювання: всі люди рівні перед законом (ст. 14.1 Конституції Республіки Вірменія); всі рівні перед законом і судом (ст. 14 Конституції Казахстану) і для пор.: держава гарантує рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від мови (ст. 19 Конституція Росії), держава гарантує рівність прав та свобод кожного незалежно від мови (ст. 25 Конституції Азербайджанської Республіки) тощо.

Не у всіх конституціях пострадянських країн передбачено принцип недискримінації за мовною ознакою, натомість наявне лише узагальнене формулювання без вказівки на мовну ознаку: права людини реалізуються без будь-якої дискримінації (ст. 91 Конституції Латвійської Республіки); всі рівні перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист прав і законних інтересів (ст. 22 Конституції Білорусі). Разом з тим у Конституції Грузії цей принцип не передбачено навіть в узагальненому формулюванні. Поясненням цього може бути те, що принцип недискримінації вважається відносно новим принципом, який потребує ґрунтовного теоретичного опрацювання та відповідного законодавчого закріплення [2, с. 12]. Наявне різне формулювання принципу недискримінації за мовною ознакою в конституціях пострадянських країн: 1) передбачено заборону дискримінації за мовною ознакою (приналежністю) (ст. 14 Конституції Республіки Вірменія, ст. 16 Конституції Киргизької Республіки, ст. 14 Конституції Казахстану); 2) передбачено заборону обмеження прав та свобод людини і громадянина за ознаками мовної приналежності (ст. 19 Конституція Росії, ст. 25 Конституції Азербайджанської Республіки); 3) передбачено обмеження та надання привілеїв за мовними ознаками (ст. 24 Конституції України, ст. 29 Конституції Литовської Республіки). Вважаємо, що у поняття дискримінації входить не лише приниження, обмеження або позбавлення прав, свобод, обов'язків, а й надання переваг. Згадати хоча б визначення поняття дискримінації, що подане в Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти як «будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага за ознакою ... мови». Саме тому вважаємо неточним формулювання принципу недискримінації за мовною ознакою лише як обмеження прав, свобод за мовною ознакою.

У конституціях пострадянських країн передбачена низка мовних прав людини і громадянина: право користуватися рідною мовою (Росія, Грузія, Туркменістан, Казахстан, Азербайджан, Білорусь); право на вибір мови спілкування, виховання, навчання та творчості (Росія, Молдова, Казахстан, Азербайджан, Білорусь); право на збереження, розвиток і вираження мовної самобутності (Молдова); право на надання послуг перекладача у разі неволодіння мовою судочинства (Грузія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан); право висловлюватися в суді через перекладача (Молдова, Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан, Литва); право бути повідомленим про затримання (арешт) зрозумілою мовою (Естонія); право отримати відповідь на запит

державною мовою (Латвія, Естонія); право бути повідомленим про рішення суду зрозумілою мовою (Естонія), право вчитися державною мовою (Естонія).

У більшості конституцій пострадянських країн передбачено право національних меншин чи народів, чи етносів, чи народностей на збереження рідної мови, створення умов для вивчення і розвитку рідної мови (Киргизія, Вірменія, України, Латвія, Росія), право вільного користування рідною мовою (Киргизія), право на отримання відповіді рідною мовою (Естонія).

У деяких країнах передбачено на конституційному рівні обов'язок володіти державною мовою для кандидата у президенти (Киргизія. Молдова, Туркменістан, Україна, Казахстан), голова Сенату та Межиліса (Казахстан), професійні судді та судді Конституційного Суду України (Україна).

Висновки.Такий аналіз дає можливість визначити загальний зміст мовних конституційних норм пострадянських країн: надання мові титульного етносу правового режиму державної мови; надання російській мові особливого правового режиму (прирівняна до державної мови, офіційна мова, особливе становище серед мов, які використовуються на території держави, особливе становище серед мов національних меншин, мова міжнаціонального спілкування); закріплення принципів мовної рівності на недискримінації за мовною ознакою; закріплення прав людини і громадянина користуватися рідною мовою; права на вибір мови спілкування, виховання, навчання та творчості; право на надання послуг перекладача у разі неволодіння мовою судочинства; права висловлюватися в суді через перекладача; закріплення права національних меншин на збереження рідної мови, створення умов для вивчення і розвитку рідної мови; закріплення обов'язку володіти державною мовою для кандидата у президенти. Подальше дослідження вбачається у порівняльному аналізові мовних законів пострадянських країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронецкий П.М. К вопросу о конституционно-правовом статусе субъектов языковых правоотношений / П.М. Воронецкий // Журнал российского права. – 2007. – № 11. – С. 40 – 48.

2. Кретова-Алешина И. А. Конституционный принцип недискриминации в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание научн. степени кандидата юридических наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / И. А. Кретова-Алешина – Саратов, 2012. – 22 с.